

Історія сарненської

Присвячена 80-им роковинам пам'яті

Перші єврейські сім'ї поселилися в місті Сарни ще на початку ХХ ст. У 1903 році Комітет Міністрів Російської імперії включив містечко Сарни до списку поселень у «смузі єврейської осілості», в яких може бути дозволено вільне проживання євреїв. З того часу до пристанційного селища Сарни почали з'їжджатися єврейські торгівці та ремісники з метою придбання землі для розвитку своєї справи. Перші єврейські сім'ї Гайфман, Зінгер, Гаммер, Турок згодом були серед тих, хто будував наше місто. Єврейські торгівці купували ліс, продавали деревину та пиломатеріали.

Вчителі в єврейській школі, Сарни.

Згідно з переписом населення 1921 року, у Сарнах мешкали 5931 житель, із них 2808 — євреї. У 1931 році тут проживали 7587 чоловік, із них 3414 євреїв (45% від загальної кількості населення), у 1937 році — 4950 (45%). А після початку Другої світової війни їх кількість зросла до 7000 і становила 2/3 від усього населення.

Найбільший розвиток єврейської громади був у міжвоєнні роки. Центральними вулицями, на яких проживали євреї, були Кулецька, Садова, Окопна, Широка. Дрібніші купці-євреї будували свої будинки на вулиці Торговій. Їхні будинки були дерев'яними або з цегли, з добудованими невеличкими дерев'яними ганками і, зазвичай, в їх фасадній частині містилися крамниця або майстерня. Євреї працювали в адміністративних установах і банках, займалися й надалі торгівлею лісом, м'ясом та ін., працювали лікарями, вчителями. Існувала така професія, як водоніс, служитель культу, кухарі, переписувачі Тори, ткачі-надомники, гробокопачі та каменотіси.

У місті також функціонували дитячий приватний садок, школи, де навчалися єврейські діти: хедери, Тарбут-школа, реміснична школа ОРТ, а також будинок дитячої сіроти. Навчання проходило на івриті. Талмуд-тора — релігійний навчальний заклад для хлопчиків із малозабезпечених сімей, який готував до вступу в ешиву. Діти вивчали іврит, тору і талмуд, інколи в програму освіти включали й інші предмети, такі як арифметика, письмо на ідиш. Більшість сарненських єврейських дітей навчалися у хедерах — це початкова приватна єврейська школа, де вчитель (меламед) отримував платню від батьків. Навчання поділялось на три вікові групи. У молодшій (з трьох років) навчали азбуки та читання єврейських текстів. У другій (з п'яти років) вивчали п'ятикнижжя з коментарями Раші та початкові відомості про талмуд. Третя (з восьми років) вивчала талмуд. Окрім релігійних дисциплін, тут вчили історію Землі Ізраїлевої, письмо, літературу.

У Сарнах існувало декілька хедерів. Після завершення І світової війни, коли місто перейшло під польську владу, за сприяння місцевих та активістів сіоністського руху в Польщі, у 1921 році заснували тарбут-школу — це культурно-просвітницька школа, в якій навчальна програма була світською і включала точні та гуманітарні науки, вивчення іврит та єврейської історії. Будівля школи, заснована в 1921 році, побудована між 1928 і 1931 роками, і, як стверджували, у ній навчалось 600 учнів, або 90% дітей міста. Заклад розміщувався в дерев'яному двоповерховому будинку в центрі міста. Панівною мовою і в спілкуванні, і в навчанні був іврит. А

всі світські предмети викладали польською.

Культурне життя зосереджувалося на чотирьох бібліотеках, драматично-музично-гуртку та відвідуваних театральних трупках. У 1923-1924 роках центральна група членів товариства ОРТ (Товариство для відродження через навчання) у Варшаві, а також сарненські єврейські активісти відкрили ремісничу школу «ОРТ». Тут навчали крою і шиття, а також теслярські справи наперед дітей із дитячого притулку та біженців.

Також у Сарнах існувала єврейська адвокатська контора, службовці

році. Очолив громаду М. Тартаковский.

Основним місцем для єврея був його дім, де проживала родина. Єврейський дім — це не лише місце для проживання, це приміщення, де був присутній Бог. Будинок, в котрому проживали євреї, відрізнявся легко. Тора вимагала, щоб до верхньої частини одвірку був прикріплений невеличкий сувій у коробці — мезуза. Заходячи в дім, ортодоксальний єврей торкався мезузи, і цілував свої пальці. Так виражалась його любов до Бога й Тори.

Синагога — друге після дому місце релігійного життя для єврея. Це був не лише будинок для молитви, а й місце зібрання єврейської громади. Усі синагоги орієнтувались на Єрусалим — туди, де колись був Єрусалимський храм. Усе в цій сакральній будівлі мало слугувати єдиній меті — зустрічі з Богом. В місті Сарни було збудовано 6 дерев'яних синагог: Поліська, Степанська, Столінська, Березнівська, Велика, Кулецька. Більшість із них розташовувались у районі єврейського кварталу. Лазню з м'якою побудували на початку вулиці Садової.

Синагоги в нашому місті були

(польські свята — День Конституції — 3 травня, День Незалежності Польщі — 11 листопада. — Авт.).

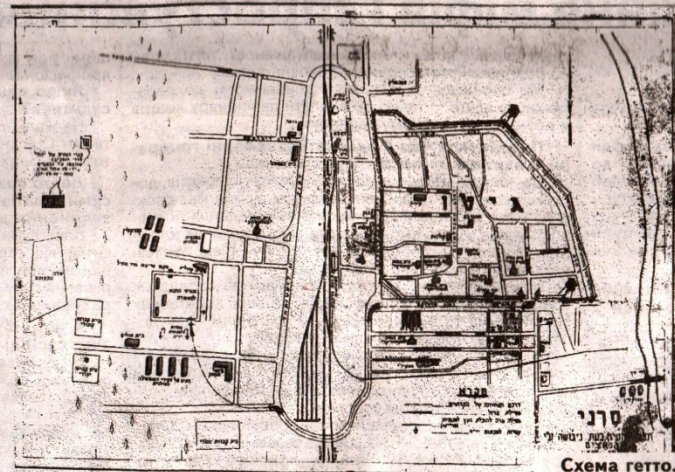
Купецьку синагогу звали біля Великої синагоги. Будівля була прикрашена як зовні, так і всередині. Здалеку виднілись її побілені стіни. На східному боці висадили каштани та берези, щоб створювали тінь. У цьому домі все виблискувало, помазане олією. У цій синагозі молилися багато євреїв-купців. Відомо, що вони починали службу пізно і закінчували рано. Столінська синагога була розташована на вулиці Шкільній. Тутешні віруючі мали звичку виголосити свої рівні молитви під супровід великого співу. Богослужіння відправлялися перед ковчегом у будні дні, суботи та великі свята.

Синагога березнівських хасидів мала житлові кімнати в підвалі, нижче молитовного будинку. Прості сарненці, купці, які кочували по навколишніх селах, і жителі вулиці Широкої приходили сюди, щоб вилити свої серця перед Творцем. У ній рано почалися суботні молитви, та її віруючі були одними з перших, хто повертався до своїх сімей на суботню трапезу. Біля неї були лазня з мікією.

Степанську синагогу збудували в останні роки перед початком Першої світової війни. Вона знаходилася за проходом Розенберга, біля ставка. На поліському боці міста була розташована Поліська синагога. Вона розширювалася зі зростанням населення. Серед тих, хто брав участь у її будівництві та оснащенні, були Вельвел Гейфман і його син Ашер, сім'ї Файнштейнів і Фідлів, адвокат Беккер, Садок і Мотл Зандейс, Йона Аврух, Гошоу Барух Плотнік, Йоссл Глекл, Ітче Глік, Ізраель Нявожнік, Аарон Вольф Фельд, Йоссл Ройтман та інші. Парафіяни раділи суботнім дням. Для всіх сарненських євреїв синагоги були місцем натхнення, де вони могли вилити свою душу. З раннього ранку до пізньої години ви могли зустріти євреїв, які молилися. Щоб побачити сарненських євреїв, послухати їхні розмови та дізнатися про їхні проблеми, потрібно було лише переступити поріг синагоги.

Початок Другої світової війни, коли відголоски вибухів докотилися і до міста Сарни, призвів до неабиякого хвилювання серед місцевого єврейського населення. Більшість євреїв не оцінили ситуацію належним чином, та відчули небезпеку лише тоді, коли вулиці Сарн були переповнені біженцями-євреями з Польщі, які розповідали про неминучість нацистського вторгнення та початок німецько-радянської війни.

Почалися хаос і паніка. Люди метушилися, шукаючи порятунку. Новини приходили все гірші і гірші. 21 вересня 1939 року Червона Армія окупувала Сарни, встановивши радянську владу на терені. Місто було переповнене біженцями, люди (в основному єврейське населення) з торами, валізами шукали порятунку.

котої захищали інтереси єврейської громади в державних фінансових і торговельних установах і перед податковою, яка стягувала податки в міській бюджет.

Будівництво міста, його розширення та благоустрій відбувалися завдяки керівництву, його глави та єврейським депутатам у міській раді. Єврейське населення, як і по всіх містах, об'єднувалось у кагал, тобто автономну громаду. Ці громади мали своє самоврядування — законодавчі, виконавчі, а також репрезентативні функції, здійснюючи посередництво між єврейським населенням і місцевою владою. Кагал відповідав за збір податків, вирішував усі проблеми громади, а також надавав своїх представників у міську владу. При управлінні кагалом діяли комісії, які опікувалися діяльністю лікарень, притулків для дітей-сиріт і людей похилого віку, синагогами, судами, освітніми закладами. До складу Сарненського кагалу (громади) входили також села Немовичі та Любиковичі. На чолі його стояла виборча рада, яка вибиралась 1 раз на 4 роки, складалась із 12 чоловік, 8 з яких були керівниками. Перші вибори відбулись у 1927

дерев'яні та розташовувались впритул одна до одної. Велику синагогу збудували на вулиці Гандльовій (нині — Просвіти). Святині Ковчег, який прикрашав східну стіну, був витвором мистецтва видатних ремісників і майстрів обробки дерева. Освячення ковчегу стало великою подією для всіх євреїв міста. Можна було почути спів благословення з Великої синагоги на честь глав держав під час національних свят у травні та листопаді

ANORDNUNG

Betr. Grossverbot für Juden
 1. Mit sofortiger Wirkung verbiete ich der jüdischen Bevölkerung innerhalb des Kriegsgebietes Sarny den Gross gegenüber allen deutschen reichs- und volksangehörigen Personen auf offener Strasse.
 2. Dieses Grossverbot erstreckt sich nicht auf die geschlossenen Räume und Dienststätten.
 3. Juden die auf offener Strasse dieses Grossverbot überschreiten werden mit 100.— Rubel im Wiederholungsfall mit dem zehnfachen Betrag bestraft.
 4. Verantwortlich für die Durchführung dieser Anordnung ist der jeweilige Judearat.
 — DER GEBIETSKOMMISSAR Sarny, des 1. April 1942. IN SARNY.

РОЗПОРЯДЖЕННЯ

- Від зараз забороняю жидівському населенню на терені Сарненської Округи влітати на вулицях Німце з Раєю, а також і Німце з походженням.
- Ця заборона не відноситься до закритих приміщень та урядів.
- Жиди, які цю заборону порушуватимуть, будуть укарані на 100 хрб., а в випадку повторення-десятикратною сумою.
- Відповідально за проведення в життя цього розпорядження є місцева жидівська громада.

ОКУРЖНИЙ КОМІСАР
 Сарни, 1 жовтня 1942. В САРНАХ.

Єврейській громаді

жертв Голокосту на Сарненщині

Групове фото вчителів та учнів сиротинцю, Сарни.

Колони червоноармійців справляли гнітюче враження. Вояки були неохайно вдягнені та виглядали виснаженими. До місцевого населення старалися не наближатися, на спроби спілкування деяких людей відгукувалися неохоче. Протягом декількох днів біжці Червоної Армії проходили через місто Сарни, відпочиваючи протягом кількох годин. Деякі з офіцерів зупинялися біля місцевих жителів, розпочинаючи дружні бесіди. Вони намагалися заспокоїти населення і обіцяли, що Радянський Союз — це Едемський сад для всіх народів. Радикальному зберігати спокій і щоб кожен повертався до своєї роботи. Говорили людям, що у Радянському Союзі немає нічого поганого, і Червона Армія, і Конституція Сталіна будуть захищати їх завжди. Слова в цьому дусі були також чути на всіх зборах, які влаштовували в усіх частинах міста. У скорому часі вийшла директива нового очільника Сарн Х. Ненюка про передачу всього майна єврейської громади в руки міста. Багатом торговцям, купцям, власникам крамничок у Сарнах загрожувало банкрутство. До того ж у місто наїхало різних людей із Радянської Росії, котрих відразу ж працевлаштували, тому багато містян втратили роботу. Закрили єврейські школи Тарбут і Талмуд-Тора, і, як наслідок, звільнили їх учителів. Незабаром єврейські школи відкрили й на місці звільнених єврейських учителів взяли новоприбулих. Але однак вони не змогли працювати, тому що вивчення івриту стало немислимим, а педагогі не були готові викладати ідиш у радянському стилі.

Після початку німецько-радянської війни протягом декількох тижнів всю територію Західної України захопили нацисти. Часто повторювалися повітряні атаки німецьких літаків. Єврейське населення в Сарнах не знало, до кого звернутися за допомогою. Одні пропонували зібрати речі і вирушити в бік Росії, інші — залишатися в Сарнах. Проте всі спкували свої пожитки й чекали подальших дій. Неможливо описати той плач і крик, котрий чувся на вулицях Сарн, коли євреї з дітьми на руках і прив'язаними до плечей речами прощалися з рідними.

Нацисти окупували місто Сарни 6 липня 1941 року. Перше, що вони зробили, — це почали вимагати від усіх євреїв міста під загрозою смерті здати всі цінні речі: золото, коштовності й іноземну валюту. Згодом вибрали 50 чоловіків-євреїв для роботи на складах, з попередженням, що якщо щось трапиться з німецькими солдатами, то цих євреїв розстріляють.

Згідно з «Тимчасовими директивами по відношенню до євреїв на

території рейхскомісаріату України», все єврейське населення взяли на облік. На стінах будинків з'явилися оголошення: «Всі жиди міста Сарни та його околиць повинні з'явитися в понеділок, 29 серпня 1941 року, до 8 год. ранку на площу біля костюлу. Узяти з собою документи, гроші, а також теплий одяг, білизну та ін. Хто з жидів не виконає цього та буде знайдений у іншому місці — буде розстріляний». Хтось ховався по підвалах, хтось тікав до сіл, а інші пекли

Лазня з міквою.

хліб у дорогу та клали його в речові мішки. Матері несли своїх немовлят на руках, везли їх у колясках. Підтримували одне одного, йшли старі, паралізованих і хворих несли на ношах, простирадлах.

Додатково було видане розпорядження, котре забороняло ходити євреям центральними вулицями міста, втіатися зі знайомими українцями, при зустрічі з німцем дивитися йому в вічі. За найменшу провинність чи невиконання наказу — розстріл.

15 серпня, через місяць після захоплення Сарн, окупаційна влада стягнула вимогу до єврейської громади за внесок контрибуції в 13 кілограмів золота, котрий потрібно було здати протягом 8 днів. Крім того, на євреїв наклали контрибуцію сріблом, радянськими рублями й облигаціями внутрішніх займів. Страшна паніка виникла серед євреїв, коли сарненський гебітскомісар Гауль видав наказ, щоб всі євреї зібралися у центрі міста. Оскільки всі єврейські чоловіки й жінки були зареєстровані, вимушені були нести до гебітскомісаріату золоті речі. Коли настала люта зима 1941 р., євреї змушені були здавати для солдатів німецької армії кожухи, пальта й чоботи.

Щодня німці брали 400 євреїв для праці. Їм доводилося пиляти дерева, будувати міст через річку Случ, зруйнований совітами, копати торф тощо. Жінки переносили цеглу, глину з одного кінця міста в інше, копали зем-

лю без лопат. Працівники отримували 300 грамів хліба на день і каламутну водичку, яка називалась супом. Дехто з євреїв жив у магазинах, які вони тримали перед війною. Інші обмінювалися з селянами, віддавали своє найкраще майно на хліб, але більшість голодували.

Наприкінці 1941 р. створили Єврейський комітет — Юденрат, у складі 5 євреїв: 70-річний голова Гершунок, віцепрезидент Канторович, секретар — Нейман, скарбники — Гройсман і Пікман. Також поставили вимоги до єврейського населення Сарн: всім євреям міста зареєструватися, в обов'язковому порядку вказувати ім'я, прізвище, вік; всі жителі міста єврейської національності повинні носити білі пов'язки із зіркою Давида та всі єврейські будинки повинні мати знак із зіркою Давида. Згодом замість пов'язок усім євреям наказали носити на спині та над їхніми серцями жовті емблеми. Ці емблеми повинні бути довжиною 8 сантиметрів.

У квітні 1942 р. німецька влада видала новий наказ: протягом 15 днів створити гетто, в яке зігнати все єврейське населення міста Сарни, навколишніх сіл і ближніх районів. В гетто ввійшли вулиці Торгова, Весела, Аптечна, Садова, Ясна, Крива, частина Широкої, Пилсудського, Центральної, Березова, Кулецька, Окопна, Вспульна. На польській стороні міста в районі польської гімназії неподалік костелу створили тимчасове гетто.

Гетто огородили двома огорожа-

воріт гетто німці. Вони шукали газети, книги та продовольство.

Щойно гетто загородили колючою проволокою, почалися грабежі та насилля. Щодня до нього під'їжджали на машинах і підходили пішки нацисти, заходили до єврейських помешкань. Почувалися гітлерівці «господарями життя»: грабували та забирали все, що їм подобалося. Грабежі супроводжувалися знущаннями і, зачасти, вбивствами.

Люди перебували в гетто з квітня по серпень 1942 року. Крім того, окупанти почали привозити людей до гетто з навколишніх сіл і містечок (Дубровиця, Березне, Рокитне, Клесів). Ширилися чутки про те, що в Рівному й інших містах поблизу Сарн вбили євреїв. Ситуація з кожним днем ставала все більш критичною, оскільки люди відчували, що їх чекає неминуча смерть.

26 серпня 1942 року в'язнів сарненського гетто перевели до концентраційного табору на польській стороні в Сарнах, у районі костелу. Кількість бранців у цьому таборі сягала 15000 осіб, частину яких туди завезли з різних містечок Полісся, а саме з Дубровиці — 2800, Березниці — 1000 (500 вбили по дорозі), Клесова — 50, Томашгорода — 150, Рокитного — 900 (400 вбили на місці, 300 втекли), Висоцька, Удрицька й інших. Звідси 27 та 28 серпня 1942 року їх виводили групами по 500 чоловік у ліс і розстрілювали, близько 1000 чоловік згоріли живцем у тюремних бараках.

До населених пунктів, де до 1941 року проживали євреї Сарненської громади, належали: Сарни, Березки, Чудель, Крупове, Вири, Дубровиця, Тинне, Карпилівка, Чабель, Маслопуша, Кам'яне, Ремчиці, Крута Слобода, Лютинськ, Ясногірка, Ясинець, Карпилівка Рокитнівська, Кураш, Кисоричі, Сехи, Дертв, Кривиця, Борове, Трипутня, Рудня-Старики, Грані, Рокитно, Нивецьк, Томашгород, Осова, Клесів, Ромейки, Сехи, Сварині, Карасин, Яринівка, Єльно, Тріскіні, Блажево, Антонівка, Біловіж, Березниці, Сновидовичі, Орв'яниці, Залава, Зносичі, Колки, Немовичі, Остки, Городець, Залужжя, Цепцевичі, Озери, Нетреба, Люхча, Береста, Глушиця, Крушини, Стрільськ, Тутовичі, Любиковичі, Золоте.

Ранок 27 серпня почався з того, що о 6 годині ранку до воріт гетто почали підходити євреї. Згодом отримали наказ вишикуватися усім перед ворітьми гетто. Кожна сім'я виходила в алфавітному порядку. Першу колону з 500 мешканців Рокитного о 14 годині вивели з гетто. Їм наказали вийти й стати в ряд. Там уже чекали селяни з возами. Знову видали наказ, щоб усі роздяглися догола. Одяг складали на вози. Німці забирали їх речі, одяг, усе, що вони мали з собою, а євреїв повели на розстріл. У кілометрі від тимчасового гетто був невеликий перелісок, в якому вирили 3 великі ями. Там наказали всім ув'язненим лягти на дно ями, після чого всіх розстріляли. Через годину вбивці прийшли за наступними людьми й також їх знищили. Звуки стрілянини, що доносилися з ям, було чути по всьому місту. За різними підрахунками, в ті серпневі дні 1942 року від злочинних діянь нацистів загинуло від 14 до 18 тисяч євреїв і 200 циган. Тисячі невинних людей вбили лише за те, що вони були євреями.

Вікторія ДАШКО,
директорка Сарненського
історико-етнографічного
музею.
Василь КУШНІР,
старший науковий
співробітник Сарненського
історико-етнографічного музею.

